

Monika Baár: Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century.

Oxford University Press, Oxford, 2010. 340 oldal.

A Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century [Történészek és nacionalizmus. Közép-Kelet Európa a 19. században] öt nemzeti történész portréjának megfestésére és tevékenységük összehasonlítására vállalkozik. A könyv a budapesti születésű, jelenleg a holland Rijksuniversiteit Groningenen oktató Baár Mónika első monográfiája, mely a szerző University of Oxfordon 2003-ban megvédett disszertációján alapul. E gazdag empirikus anyagokat szenzitív módon feldolgozó mű protagonistái a 19. századi magyar, lengyel, litván, cseh és román történetírás központi jelentőségű alakjai: a *Historians and Nationalism* Horváth Mihály, Joachim Lelewel, Simonas Daukantas, František Palacký és Mihail Kogălniceanu tevékenységét vizsgálja. Mind az ötük tevékenységének súlypontja a 19. század első kétharmadára, azaz a liberális nacionalizmus időszakára esett. Ekkoriban a nemzeti történetírás kifejezetten innovatívnak számított, újszerűnek hatott és nem pusztán a jövőre irányult, hanem kívánatos fejlemények előírásával is próbálkozott.¹

A Szerző által részletesen vizsgált öt életpálya és életmű összevetése jól indokolt és komoly hozadékkal kecsegtet. A könyv mindegyik főszereplője „kiemelkedő módon járult hozzá a nemzeti tudományosság megalapozásához” (303). Ráadásul csak „igen kevésbé tértek el az új politikai berendezkedéssel kapcsolatos preferenciáik” (222). Szigorúan véve egyikőjüket sem lehet professzionális történésznek nevezni, mivel egyrészt a hivatásszerű történész szakma megszerveződése előtti periódusra esett aktivitásuk. Másrészt ambícióik sem kizárólag a történettudományra koncentráltak. Elfoglaltságaik ennél jóval sokszínűbbek voltak és többféle fontos eredményhez vezettek, úgymint történeti források kiadásához, úttörő jelentőségű folyóiratok szerkesztéséhez, a történetírás professzionalizációjának és intézményesedésének elősegítéséhez, valamint (eltérő mértékben) politikai, irodalmi és nyelvészeti kérdésekhez is hozzászóltak.² Miként Baár megfelelően hangsúlyozza, e történészek munkáját a nemzetépítés általános kulturális kontextusának győzelembevételével érdemes értékelnünk, hiszen a nemzeti kul-

¹ Csak Kogălniceanu, aki egyedüliként élte meg az 1880-as éveket, tételezett a nemzeti és a szabadelvű elvek között oppozíciót: ekkoriban már a nemzeti követelések elsőbbségét vallotta (219). A többi történész politikai pozíciója is jelentős változásokon ment át: családásaikra adott válaszként Lelewel és Palacký is a pánszláv irány támogatójává vált, Horváth Kossuthot elutasítva Deák és a kiegyezés hívévé szegült, és így tovább.

² Daukantas több szempontból is kivételnek számít: bár a többiekkel azonos korban volt aktív, ez a litván nemzeti mozgalom korábbi fázisát jelentette. Daukantas meglehetősen magányos figura volt, akinek szerepe inkább a felvilágosodás korának tudós-tanáraiéra emlékeztet (25–26).

túra egységes (társadalmi, földrajzi, nyelvi és esetenként vallási aspektusokat egyaránt magába foglaló) képe elterjesztésének ágensei voltak (11, 68).³

Kezdeményezéseiket és eredményeiket egy még tágabb európai tradíció részeként is érdemes megvizsgálni. Kulcsfontosságú helyi/nemzeti szerepük és sokrétű teljesítményeik ellenére Lelewelel, Daukantas, Palacký, Horváth és Kogălniceanu csak meglehetősen marginális szerepet kapnak a kor európai összehasonlító historiográfiai műveiben, melyek jellemzően nagyrészt, sőt olykor kizárólag angol, francia és német fejlemények boncolgatására kerítenek sort. Ennek megfelelően Baár egyik alapvető célja ennek a hol ismerethiányon, hol pedig leki-csinylésen alapuló érdektelenség indokolhatatlanságának bizonyítása. A Szerző revizionista nézeteket fogalmaz meg, amikor elvitatja az „elmaradott és imitatív” historiográfiák nem túl hízelgő képének jogosságát.

A *Historians and Nationalism* bemutatja, hogy e közép-kelet-európai történészek és nyugatibb, nemzetközileg jóval ismertebb kortársaik életútjában mennyi párhuzamosság figyelhető meg. Közös volt például a (nemzeti) antikvitással, egységgel, folytonossággal és egyediséggel való intenzív foglalatosságuk. Emellett a közép-kelet-európai nemzeti történészek műveik folyamán ugyanazokat a kritériumokat alkalmazták, mint szerencsésebb környezetben tevékenykedő (de épp emiatt Baár szerint öngratulációra is jóval hajlamosabb) kollégáik. Ugyanakkor, mivel a lengyel, cseh, román, litván és magyar történész pozíciója nem a domináns nemzetet képviselők pozíciója volt, sőt nemzeti szempontból emancipáltak sem voltak nevezhetők, műveikben a *status quo* kritikája és elutasítása jóval markánsabban jelenik meg.

A nagyhatalmak e közép-kelet-európai történészek számára egyidejűleg szolgálták imitációra csábító modellekkel és jelentettek fenyegetést. A könyv protagonistáinak válasza erre a sajátos külkapcsolati helyzetre Baár szerint „negatív és rokonszerű” volt (291). Ez a „mimetikus viszonzás és ellenkezés” gyakorlatához vezetett, mely átvett stratégiák és érvek által próbálta legalább szimbolikusan emancipálni a lengyel, cseh, magyar, román és litván nemzetet. Meglehetősen ironikus tény e téren, hogy a nemzeti történelem egyediségének bizonyítékait is oly módon sikerült beazonosítani, hogy a domináns nemzetek által használt kritériumokat kezdték alkalmazni (69). Következtetesképp: ekkoriban kezdett el kéz a kézben járni a fundamentális változás szükségszerűségének hangsúlyozása kompenzatív, vigaszt nyújtani igyekvő, önvédelmi szándékú narratívákkal.

E történészek emancipálatlan pozíciójának leírása érthetővé teszi Baár irántuk érzett (explicit, de korántsem átgondolatlan vagy kritikátlan) szimpátiáját, hiszen a történetírás történetében jelenleg fennálló viszonyok igencsak emlékeztetni látszanak a protagonisták idején érvényben lévő politikai-historiográfiai szituációra. Ezen áthallás magyarázza az emancipálódó/emancipálandó nemzetek (*emancipatory nations*) fogalmának direkt átvételét a forrásokból és könyvbéli

³ Nemzet és nyelv azonosítása ettől még korántsem volt automatikus. Lelewelel például a korábbi, kulturálisan sokszínű Lengyelországot tartotta utánczandó modellnek és helyreállításában reménykedett (233).

gyakori használatát. Ugyanakkor Baár nem felejt el arra figyelmeztetni, hogy az ellenzéki történetírást leginkább specifikus retorikai eszközök alkalmazása különbözteti meg, e művek nem hoztak létre különálló hagyományt (295). A legjelentősebb különbség Baár Mónika és a 19. századbeli nemzeti történészek tevékenysége között nézetem szerint nem másban lelhető meg, minthogy Baár fordítási és közvetítési kísérletének iránya épp fordított. Az angolul kiadott *Historians and Nationalism* elsősorban a nyugati akadémiai közönség számára íródott. Amikor Baár megemlíti, hogy a helyi nemzeti kultúra értékeinek őrei innovatív tudósok voltak, akik újonnan fordított és alkalmazott koncepciókkal ismertették meg anyanyelvük olvasóit, a recenzensnek eszébe ötlük, hogy a Szerző éppen a helyi nemzeti tudományos értékeket fordítja le a kortárs *lingua franca*ra azzal a szándékkal, hogy bemutathassa az európai historiográfiai hagyományok egykori (korábban feltételezettnél szélesebb körű) elterjedtségét.

A régió belüli összevetés a közép-kelet európai történészek számára is kifejezetten tanulságos, mivel Baárnak sikerül elkerülni a homogén régiókép felvázolásának csapdáját. Miközben felhívja a figyelmet arra, hogy mennyire jelentős hasonlóságok vannak ezen öt történész nézetei és eredményei között, bemutatja azt is, hogy hol tértek el értelmezéseik. Egyik fejezetének konklúziója során például kijelenti, hogy miközben e történészek eltérő ideológiai tradíciókat képviseltek és különböző politikai nyelveket használtak, valamint nemzetük aranykoraként is igen más időpontokat jelöltek meg, ezen aranykorok jellemzői már csaknem azonosak voltak (253).

Ennek megfelelően a *Historians and Nationalism* tematikus fejezetekre van bontva, melyek lényegi egyezéseket éppúgy kiemelnek, mint figyelemreméltó különbségeket. A könyv első fele, az első öt fejezet a szellemi és kulturális háttérrel vázolja, rövid biográfiákkal szolgál, az intézményes környezetet boncolgatja, a történetírással kapcsolatos kortárs elvárásokat ismerteti, és a nemzeti nyelv különleges szerepére világít rá. A könyv második fele, a 6–9. fejezet Lelewel, Daukantas, Palacký, Horváth és Kogălniceanu történeti elbeszéléseit elemzi. E fejezetek a történészek nemzeti eredettel kapcsolatos elképzeléseire, a feudalizmus értelmezésére és nemzetük aranykorának víziójára reflektálnak. Baár bemutatja, hogy e történészek a nemzeti eredet korát a feudalizmussal ellentétesként határozták meg. Modernizációt pártoló, liberális tónusú nézeteik miatt utóbbit idegen fejleménynek tartották, melyet kívülről kényszerítettek rá nemzetükre. A nemzeti és az idegen közötti különbségtétel igen gyakran előfordul műveikben, de e szembeállításnak nem feltétlenül voltak normatív implikációi – Horváth Mihály értékelései például jóval összetettebbek, mint hogy egy szimpla dicsőséges nemzeti *versus* elitelendő idegen dichotómiával megfelelően le lehetne írni őket (242).⁴ Utoljára, de nem utolsósor-

⁴ Horváth Mihály ötük közül egyedülként saját korát prezentálta aranykorként. Emellett csak ő adott hangot kereskedelmet és ipart pártoló nézeteknek (242–243) – Baár szerint többek között ezen egyedisége miatt foglalkozott vele viszonylag keveset az utókor (301). A négy másik szerzővel ellentétben Horváth alapvető műveinek, sem a nemzeti történelem általa írott elbeszéléseinek, sem a reformkor történetének nincsen modern kiadása. Egyediségekre természetesen

ban, Baár külön fejezetben foglalkozik az elképzelt nemzeti közösségből való kizárásokkal és az egymást közvetlenül tagadó értelmezésekkel (ami a lengyel és litván narratívák esetében például abban mutatkozik meg, hogy ugyanazt a fejleményt civilizálásként, illetve gyarmatosításként írják le). E fejezet kitér továbbá a nemzeti történetírás európaiságot igazolni hivatott intenciójára. Röviden, a könyv a kulturális és politikai kontextus többrétű bemutatását kulcsfontosságú témákra fókuszáló szövegelemzésekkel párosítja, melyek a nemzetépítés és a történetírás közötti intim kapcsolatra világítanak rá (289).

Lelewel, Daukantas, Palacký, Horváth és Kogălniceanu kollektív értelmezésének része annak kifejtése is, hogy mindnyájan a tanár, a pedagógus szerepét öltötték magukra. E tudósok módszertani elvárásoknak való megfelelésüket és a történelmi elfogulatlanságukat markáns politikai preferenciák kifejezésével és legfőképpen nemzeti követelések legitimálásával kísérelték meg összehangolni. Hittek a fejlődésben, de a történelmet mégis változatlanul az élet tanítómesterének gondolták. Tudományos célkitűzéseik között központi helyen szerepelt az újfajta, átfogó nemzeti történelem megírása, melynek legfőbb nívója a történet minden aspektusának (tárgyának, színpadának, médiumának, közönségének) demokratizálása volt (47). Egyrészt írásuk tárgyával, a nemzeti történelemmel, másrészt közönségével, a nemzeti közösséggel is azonosultak, ugyanakkor az emberiség sokszínűsége által megvalósuló egységének, a nemzetek testvériségének premisszáját legalább 1848-ig magától értetődőnek vették.

A *Historians and Nationalism* bemutatja továbbá, hogy Lelewel, Daukantas, Palacký, Horváth és Kogălniceanu átmeneti korban tevékenykedtek. E nemzeti történészek szemében a patriotizmus és a kozmopolitanizmus összeegyeztethető volt. Ez nem meglepő, hiszen fiatalkori szellemi élményeik a kései felvilágosodás miliójéhez kötődtek. Későbbi munkásságukon is érezhető a Herder és Ranke közötti német tudományosság, legfőképpen a göttingeni egyetem tudósainak, különösen Schlözernek a hatása. E régiók iránt is élénken érdeklődő tudósok Baár találó szavai szerint „az univerzalista hagyomány utolsó képviselői” voltak (134). Emellett kortársaik is komoly befolyással voltak a közép-kelet-európai nemzeti történészekre, a francia liberális iskola szerzőihez például igencsak sok minden kötötte őket. Az imént említett összehangolás ellenére a nemzeti egység megteremtése bizonyos kizárások árán valósulhatott csak meg és egymást közvetlenül tagadó perspektívák létrejöttéhez vezetett. E folyamatot remekül illusztrálja Palacký esete, akinek fiatalkori hite szerint Csehország kétnyelvű területnek számított, azonban cseh nyelven írt narratívája során a területi felfogást etnikaira cserélte, aminek következtében a terület németnyelvű lakosságának csak marginális szerepet juttatott (144).

a többi szerző jellemzésekor is akadhatunk: Lelewel felkelésre vágyott, forradalom párti volt, mivel máshogy nem tartotta elképzelhetőnek Lengyelország helyreállítását, újjáalakulását (221). Továbbá neki egyedül van jelentős elméleti munkássága és egyedül ő írt messianisztikus szövegeket. Palacký egyik sajátossága felekezeti orientációja (254), és így tovább.

Könyve folyamán Baár átfogó, szintetizáló képet fest öt közép-kelet-európai történelemről és tesz több, a korábbi szakirodalom állításaihoz képest újszerű kijelentést. A mű e két centrális ambíciójának jogosságát igazolják a Szerző részletes, nüánszokra is érzékeny empirikus elemzései. Baár kihívást intéz a történetírás történetével foglalkozó kollégáihoz azáltal, hogy művével felülbírálni kívánja a berögződött, a közép-kelet-európai történészeket leértékelő nézeteket. E szándékát ugyanakkor kellemesen ellenpontozza paradoxonokat és ironikus beállításokat érezhetően kedvelő látásmódjával.

Összességében a *Historians and Nationalism* esettanulmányainak tárgyait szerencsésen kiválasztó, jól fókuszált összehasonlító történettudományi mű, melynek szerkezete világos, és elegáns stílusa folytán olvasása is kifejezetten élvezetes. Baár Mónika főbb állításait magabiztosan támasztja alá, így sikerül elhelyeznie a nemzetközi, de jellemzően szűken nyugati fókuszú tudományos életben korábban csak minimális figyelemre méltatott jelentős közép-kelet-európai nemzeti történészeket a 19. század historiográfiájának térképén.

Laczó Ferenc